

TUĞGENERAL ZİYA YERGÖK PAŞA, ENVER PAŞA VE 9'UNCU KOLORDU KURMAY BAŞKANI ŞERİF BEY'İN ANILARINDA “SARIKAMIŞ HAREKÂTI”

Adil Adnan ÖZTÜRK*

ÖZET

Tuğgeneral Ziya Yer Gök Paşanın 1950 yılına kadar gelen ve bin sekiz yüz sayfa tutan anılarının kısa bir özeti ilk kez emekli öğretmen Osman İlker tarafından yayınlandı (İlker, 1992). Sayın İlker'le ilk kez Aydın'da yayın yapan ve ortak yazarlık yaptığımız yerel bir gazetede tanıştık. Zamanla dostluğumuz gelişti. Osman Bey Ziya Paşa'nın kendi el yazısıyla yazdığı içinde çok iyi çizimlerin de bulunduğu anılarını bir tarihçi olarak yayımlamam için bana verdi. Ben de anıların yayımlanması için ailesinden izin alınması gerektiğini kendisine bildirdim. Ziya Yergök Paşa'nın oğlu Dr. Nurullah Yergök Bey'den izin almak için Balıkesir'e gidildi ve 21 Haziran 2001 tarihinde kendisinden gerekli İzin alındı.

Ziya Paşa'nın anıları pek çok açıdan diğer anılardan farklıydı. Ziya Paşa anılarında bizzat yaşadığı olaylara, durumlara bir tarihçi, asker, sosyolog ve edebiyatçı gözüyle bakıyor, olayların geçtiği coğrafyayı, bu coğrafyada yaşayan insanların sosyal ve kültürel yapılarını iyi betimleyerek analiz ediyordu.

Anılar elimize geçtiğinde bir yandan anıları bilgisayara aktararak Word belgesi haline getirmeye çalıştık. Diğer yandan da anılar da geçen olgu ve olayları diğer anılar ve yayımlarla karşılaştırmaya çalıştık. Ancak bunları yaparken aradan uzunca bir süre geçti. Daha sonra bu anılar Sayın Sami Önal tarafından yayınlandı (Önal, 2005). Rahmetli Sami Önal beyefendiyi kutluyorum (Mekânı cennet olsun). Anıların ilk yayınlandığını öğrendiğim anda iki farklı duyguyu bir arada yaşadım. Uzun bir uğraş ve emekle yayımlamak için hazırladığım anıları zamanında yayımlayamayarak ıskalamıştım. Aykırı bir söylemle anıların elimde patlaması beni çok üzdü. Diğer yandan birkaç kişi hariç kimsenin çalışmamdan haberdar olmamasına rağmen anıların yayımlanması ve çok sayıda basım yapması da beni çok sevindirdi.

3 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ettiği esnada Ziya Paşa Alay Komutanı olduğu 83'üncü Alayla Erzurum'un Gez köyüne, Kasım 1914'te birlikleri ile Allahuekber Dağlarına doğru hareket etmiştir. Ziya Paşa'nın da dâhil olduğu 22 Aralık 1914- 05 Ocak 1915 tarihleri arasında olan Sarıkamış Harekâtı yapılış zamanı, askeri Lojistik ve askeri taktik yönleriyle Birinci Dünya Savaşı'nda en çok tartışılan cephelerden birisi olmuştur.

Başta Ziya Bey olmak üzere savaşa katılan subayların büyük bir bölümü; Hafız Hakkı Bey tarafından hazırlanmış ve Enver Paşa tarafından uygun bulunmuş olan saldırı planının kâğıt üzerinde çok başarılı ancak uygulamada eksik olduğunu vurgulamışlardır. Savaşa katılan ve Ruslara esir düşen Hüsamettin Tugac; savaşın başında galibiyet beklediklerini ancak esir olduktan sonra Rusların savaş hazırlıklarını gördükten sonra yenilginin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.

Ziya Paşa anılarında; seferberlik, Hasan Paşa'nın ordu Komutanlığı, Enver Paşa dönemi olmak üzere Sarıkamış Harekâtını üç döneme ayırmıştır. Seferberlik esnasında Hasan İzzet Paşa'nın çalışmalarını olumlu

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, adil_adnanozturk@hotmail.com.
ORCID İD:0000-0003-3457-2229

bulan Ziya Paşa, sınıf arkadaşı olan ve kendisini ordu komutanı olarak atamayan Enver Paşa'yı biraz da bu kırgınlığın etkisi ile başarısız bulmakta ve suçlamaktadır. Ziya Paşa anılarında Sarıkamış yenilgisinin sebeplerini kısaca şu alt başlıklar şeklinde özetlemiştir. Bunlar: mevsim şartlarının kötülüğü, Enver Paşa'nın ve Hafız Hakkı Paşa'nın tecrübesizliği, subayların tutum ve davranışları ile yetersizlikleri, erlerin moralinin bozulması, bölgenin ormanlık olması, Çerkez Köyün top ile tahrip edilmeden Süngü ile Alınmaya çalışılması, dağ topraklarının işe yaramaması. Bu çalışmadaki amacımız 22 Aralık 1914- 5 Ocak 1914 tarihler arasında yapılan Sarıkamış harekâtını, başta savaşa katılmış olan Ziya Paşa'nın hatıralarını o döneme ait diğer anı ve eserlerle karşılaştırarak ortaya koymaktır.

Çalışmada Tarama Modeli kullanılmıştır. Ayrıca Doküman İncelemesi yapıp elde edilen dokümanlar çözümlenerek betimsel analiz yapılmıştır. Çalışmada elde edilen Bulgular karşılaştırılarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Tuğgeneral Ziya Yergök Paşa, Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı, Hafız Hakkı.

“SARIKAMIŞ OPERATION” IN THE MEMOIRS OF BRIGADIER GENERAL ZİYA YERGÖK PASHA, ENVER PASHA AND 9TH ARMY CORPS EXECUTIVE OFFICER MR. ŞERİF.

ABSTRACT

A short summary of the memoirs of Brigadier General Ziya Yer Gök Pasha, which date back to 1950 and contain one thousand eight hundred pages, was published for the first time by retired teacher Osman İlker (İlker, 1992). I met Mr. İlker for the first time in a local newspaper published in Aydın, where we were co-authors. Our friendship developed over time. Mr. Osman gave me Ziya Pasha's memoirs, written in his own handwriting and including very good drawings, to publish them as a historian. I informed him that permission should be obtained from his family for the publication of the memoirs. We went to Balıkesir to obtain permission from Dr. Nurullah Yergök, the son of Ziya Yergök Pasha, and on June 21, 2001, we obtained the necessary permission from him.

Ziya Pasha's memoirs were different from other memoirs in many respects. In his memoirs, Ziya Pasha looked at the events and situations he personally experienced through the eyes of a historian, soldier, sociologist and literary critic, and analyzed the geography in which the events took place and the social and cultural structures of the people living in this geography by describing them well. When we received the memoirs, on the one hand, we tried to transfer them to the computer and turn them into a Word document. On the other hand, we tried to compare the facts and events mentioned in the memoirs with other memoirs and publications. However, a long time passed while we were doing this. Later, these memoirs were published by Mr. Sami Önal (Önal, 2005). I congratulate the late Mr. Sami Önal (may his soul rest in heaven). When I learned that the memoirs had been published for the first time, I experienced two different emotions at once. I had missed the memoirs that I had prepared for publication with a long effort and labor by not publishing them on time. In other words, I was very sad that the memoirs exploded in my hands. On the other hand, I was very happy that the memoirs were published and published in large numbers, although no one except a few people were aware of my work. On August 3, 1914, when the Ottoman Empire declared mobilization, Ziya Pasha moved to Erzurum's Gez village with the 83rd Regiment, of which he was the Regiment Commander; and in November 1914 he moved towards Allahuekber Mountains with his troops. The Sarıkamış Operation, which took place between December 22, 1914 and January

05, 1915, in which Ziya Pasha was also involved, has been one of the most discussed fronts in the First World War with its time of execution, military logistics and military tactics.

Keywords: World War I, Brigadier General Ziya Yergök Pasha, Enver Pasha, Sarıkamış Operation, Hafız Hakkı

GİRİŞ

Önceden edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılması toplumsal gelişimin temelini meydana getirir (Carr, 1980:252). Kuşaklar arası kazanılan beceri ve birikimlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında hatıralar önemli bir yer tutar hatıra veya anı, sıradan bir vatandaşın ya da önemli bir şahsın yaşadıkları dönemde şahit oldukları ya da yaşadıkları önemli olayları gözleyerek bilgilerini de buna katarak kaleme aldıkları bir yazı türüdür. Başka bir söylemle geçmişimizde bir iz bıraktığı için unutamadığımız ve hatırlamaya değer bulduğumuz olayları anlatan yazı türü olan hatıratlar, edebiyat alanının en yaygın türlerinden biridir. Hatırat türünde verilen eserlerin birçok farklı alanda olması nedeniyle, ona belli bir sınır çizme imkânı çok zordur. Bu türün en önemli özelliği, yazarın hayatının belli bir dönemini kapsaması ve yaşanan olayın süre olarak çok sonrasında kaleme alınmış olmasıdır. Hatıratlarda ana kaygı yazarların kendilerini değil, geçmişte yaşamış oldukları olayları anlatmaları olmalıdır (Özdemir, 1972:378).

Bir gerçeğin kaybolmamasının istenmesi, unutulmamak anıların yazılma gerekçeleri içerisinde yer almaktadır. “...Edebî bir tür olarak anı, bir kişinin aklının erdiği dönemden itibaren görüp yaşadığı, kendisi ve toplum için önemli gördüğü olayları ve durumları belli bir sistem içinde yazıya döktüğü, genellikle, otobiyografik metinlere denir” (Olgun, 1972:405).

Diğer yandan anı bireysel ve toplumsal bilgi içerirken, otobiyografi kişinin yalnızca kendisi ile ilgili bilgi verir (Akalin, 1984:129). Toplum tarafından tanınan kişilerin (sanatçı, siyasetçi, bilim adamı gibi) yazmış oldukları anılar, onların hayatlarını ve o dönemde başlarına gelen önemli olayları anlatması bakımından değerlidir. Önemli birer belge niteliğinde olan anılar, tarihi çalışma yapacaklar için başvuru kaynaklarından birisidir.

Eski Yunan’a dayanan anı tutma geleneği, Batı’da 19. Yüzyıldan itibaren daha da gelişmiştir. Bizde ise anı yazma alışkanlığı “Göktürk Yazıtları” ile 8. Yüzyılda başlamış ve Tanzimat Döneminde gelişim göstermiştir. Ebuziya Tevfik ve Ali Suavi, çıkarmış oldukları gazetelerde anılarını yayımlamışlardır. *Daha sonraları; Akif Paşa'nın "Tabsıra", Namık Kemal'in "Magaza Mektupları" ,Ziya Paşa'nın "Defter-i Amel", Ahmet Mithat Efendi'nin*

"Menfa" , Muallim Naci'nin "Ömer'in Çocukluğu", Servet-i Fünun Döneminde; Ahmet Rasim'in "Eşkal-i Zaman", "Falaka" " Maharir ", "Şair " Halit Ziya'nın "Kırk Yıl", Saray ve Ötesi Hüseyin Cahit Yalçın'ın" Edebi Hatıralar". Son dönem edebiyatında; Yakup Kadri "Zoraki Diplomat, Vatan Yolunda, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları", Ruşen Eşref Üneydin " Atatürk'ü Özleyiş", Falih Rıfki Atay "Çankaya" , Halide Edip "Türk'ün Ateşle İmtihanı", Yahya Kemal "Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım " , Yusuf Ziya Ortaç " Porteler, " Bizim Yokuş", Ahmet Hamdi Tanpınar" Kerkük Anıları", Samet Ağaoğlu " Babamın Arkadaşları", Salah Birsel "Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu", Oktay Rıfat : "Şair Dostlarım" anılardan bazılarıdır. Anıları; siyasî ve askerî konular başta olmak üzere, pek çok alt grupta toplamak mümkündür (Öztürk ve Çetin, 2013).

Hatıratlar, tarih yazımının yanı sıra tarih ve sosyal bilgiler öğretiminde de önemli yer tutmaktadır (Birinci,1998; Safran, Köksal, 2006; Çukurova, 1999). Özellikle savaşlar sırasında geçen olayları anlatan hatıratların savaşa katılmış kişiler tarafından tutulması önemini arttırmaktadır (Demirtaş, 2017). Araştırmamızda yer alan hatıratlarda konu olan Sarıkamış Harekâtına yol açan gelişmeler şöyle gelişmiştir:

20. Yüzyılın başında Avrupa, İngiliz-Alman ekonomik ve siyasi rekabetinin bir savaşa yol açacağı iki bloğa ayrılmıştır. Bu rekabetin ve bloklaşmanın temelleri 18. Yüzyılda Sanayi Devriminin yol açtığı uluslararası acımasız bir rekabete dayalı paylaşım projeleri ile ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla atılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkmasında iki devlet önemli rol oynamıştır. Bunlar, İngiltere ve Almanya idi. 1871’de Bismark, Alman Birliğini kurmuştur. Bu, ikinci Alman İmparatorluğunun kurulmasıydı. İkinci defa kurulan Alman İmparatorluğu, Bismark (1871-1890) ve Kayzer II. Wilhelm dönemi olarak ikiye ayrılmıştır (Çolak, 2015: 434).

Öte yandan İngiltere, Bismark’ın Alman birliğini kurma çabaları içerisinde iken Danimarka, Avusturya ve Fransa ile yaptığı savaşlarda tarafsız kalmıştır. Fransa ile yapılan Versay Antlaşmasına karışmadığı gibi; Almanya’nın siyasal birliğinin kurulmasıyla dengenin sağlanacağını düşünmüştür. Bismark döneminde Almanlar, yeni kurdukları imparatorluğu güçlendirmekle uğraştırmıştır. Bu dönemde Almanya, Osmanlı Devleti ve Şark meselesiyle ilgilenmiştir. Bismark’a göre Osmanlı Devleti “.... bir Promeranya erinin saç teli kadar kıymet taşımaz”dı.(Çolak, 2015:435). Ancak Bismark’tan sonra başa gelen ve “Weltpolitik” anlayışı uygulayan II. Wilhelm için Osmanlı Devleti ve bölge önemli bir yer arz etmiştir. Bu politikanın değişiminde Maxfreiherr Von Oggenheim büyük rol oynamıştır. 1890’dan itibaren Almanya, hızla gelişen teknolojinin ilerlemesi ve sömürgecilikte geri kalmışlığın etkisiyle başta Afrika ve Uzak Doğu’ya doğru yayılma politikası izlemeye başlamıştır (Aybars, 2015: 112).

Almanya, Bağdat-Berlin demir yolu projesi ile Basra Körfezine inmeyi ve oradan Süveyş Kanalı yoluyla Hindistan'a kadar olan bölgede etkin hale gelmeyi düşünmüştür. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Almanya'ya karşı izlediği politikayı değiştirme yoluna gitmiştir. Diğer yandan Rusya, II. Wilhelm'in uyguladığı politikadan kaygı duymuş ve 1892'de Fransa, 1907'de İngiltere ile anlaşarak üçlü İtilaf Devletleri bloğunda yer almıştır. Almanya da Avusturya ile anlaşarak birlik kurmuştur. Daha sonra Üçlü İtilaf Devletleri arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi çekişmeler nedeniyle ortaya çıkan ve Dünya Savaşı olarak adlandırılan bu savaş özünde, Almanya ve İngiltere'nin Dünya'ya egemenlik savaşıydı. Balkan Savaşlarında büyük bir yenilgi alan Osmanlı Devleti için bu savaş, Almanya'nın "*güneşin yanındaki yerini*" almasına katkıda bulunurken, nitekim kendisi için de kaybettiği toprakları geri almak ve kendini kurtarmak savaşı olarak görmüştür (Çolak, 2015: 434).

1913'te iktidarı beş sene eline geçiren İttihad ve Terakki liderlerinden Enver Paşa, Savaşa Almanya tarafından girilmesi taraftarıydı (Bardakçı, 2018:121). Öte yandan İttihad ve Terakki lider kadroları arasında fikir ayrılıkları olmuştur. Siviller İngiltere ve Fransa, asker olanlar ise Almanya yanında savaşa girme taraftarıydı (Bardakçı, 2018:121). İlber Ortaylı'ya göre; "*.... tarafsız kalma şansları vardı. Bunu Mustafa Kemal Bey, İsmet Bey, Kazım Karabekir Bey, -ki henüz bunlar daha general değiller-Esad Paşa ve Fevzi Paşa biliyorlardı. Onları iyi tanımış ve nefret etmiş olan bir grup subay, onları katiiyen istemiyorlar veya 'harbin dışında kalalım yahut geç girelim' diyorlardı. Öbürleri ise Rusya'nın bir günde İstanbul'a gireceği zannıyla bir an evvel girmek zorunda hissedyorlardı*" (Ortaylı, 2018:106). 1914'te Birinci Dünya Savaşında İngiliz Donanma Komutanı daha sonra Başbakanlık yapan Winston Churchill, anılarında "*Hiçbir devlet, Dünya Savaşına Türkiye kadar büyük bir arzu ile atılmamıştı*" (Churchill, 2007:273) diye ifade etmiştir.

Diğer yandan, Balkan Savaşı sonrasında iktidarı ele geçiren Enver Paşa, orduda büyük bir revizyon yaparak başarılı bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır (Ortaylı, 2018:105; Bardakçı, 2018:124). Ancak Osmanlı Devleti hala güçsüzdü. Büyük devletlerin gözünde geniş çaplı bir savaşta kendilerine destek olamaz yük getirirdi. Daha sonra müttefikimiz olan pek çok Alman asker ve politikacı da bu kanıda olmuştur. 2 Aralık 1917'den, 5 Kasım 1918'e kadar Türk orduları Kurmay Başkanı makamında bulunan General Hans Seeck, 4 Kasım 1918'de yazdığı raporda "*bir kadavrayla evlenilmez!*" (Sönmez ve Yıldız, 2008:35) diyerek Osmanlı Devleti'nin durumunu nasıl gördüğünü belirtmiştir.

Nitekim İttihad ve Terakki liderlerine göre Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerden birisinin koruyuculuğuna girmediikten sonra varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Diğer yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan gelişmeler İngiltere'nin Osmanlı dış

politikasındaki yerinin giderek sarsıldığı ve yerini Almanya'nın doldurmaya başladığını gösteriyordu. Buna rağmen Osmanlı Devleti, İngiltere'ye 1913'te İttifak teklifinde bulunmuştur. 1914'te Fransa, Rusya ve Almanya ile Balkan Devletleri olan Bulgaristan ve Yunanistan'a ittifak girişimlerinde bulunmuş ancak reddedilmiştir (Bayur, 1991:535-552). 1914'te başta Alman Büyükelçi Wongenheim ve Askeri Islah Heyeti Başkanı Liman Von Sanders Osmanlı Devleti'nin ittifak olarak bir katkı olmayacağını, bu nedenle Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapılmasına gerek yok düşüncesinde idiler.

Ancak, 1 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti üyeleri ile Wongenheim ve Liman Von Sanders'in katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. II. Wilhelm'in doğrudan gönderdiği emir ile Wongenheim 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (Çolak, 2015:435). Bardakçı'ya göre; 2 Ağustos 1914 ittifak antlaşmasından Türk tarafından beş kişinin haberi vardı. Bunlar, Sadrazam Said Halim, Hariciye Nazırı Halil Bey, Dahiliye Nazırı Talat, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa. Cemal Paşa'nın antlaşmadan haberi olmamıştır (Devlet Arşivleri Genel Md., 2013:90-92). 3 Ağustos'ta seferberlik ilan edildi (Bardakçı, 2018:127-129). Almanya'nın amacı Kayzer II. Wilhelm'in başa geçmesiyle birlikte, temel amaçlarından birisi büyük petrol rezervine sahip Orta Doğu bölgesini egemenlik altına almak ve bu bölgedeki İngiliz ve Fransız gücünü kırmaktır. Bir dünya gücü olmak isteyen Almanya'nın Doğu'daki amaçlarına ulaşmak için Müslümanların Halifesi olan Osmanlı sultanına ve Osmanlı Devleti'ne ihtiyacı vardı. Bu görüşe sahip olan II. Wilhelm, ilk kez kendi adını taşıyan savaş gemisiyle 1889'da ikinci kez 18 Ekim 1898'de Kudüs'e giderken İstanbul'a gelmiş II. Abdülhamid ile görüşmüş ve fotoğraf çektirmiş ve bu fotoğraflar, propaganda amacıyla başta Müslüman toprakları olmak üzere bütün dünyaya dağıtılmıştır (Özakıncı, 2007:114-116). II. Wilhelm, Kudüs'te tüm aşiret ve cemaat liderlerini toplayarak onlarla görüşmüş ve propaganda yapmıştır. Amaç: *"Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar Müslüman halkların ayaklandırılmasıdır"*(Çolak, 2006:35). Bunda en büyük silah ise Halifelik ve İslam Birliğidir.

II. Wilhelm Şam'da Emeviyye Camiini ve Selahaddin Eyyübi'nin mezarını ziyaret etmiş ve mezarın bakımı için ödenek ayırttırmıştır. Selahaddin Eyyübi'nin mezarının başında kendisini karşılayanlara şu konuşmayı yapmıştır: *"Burada gelmiş geçmiş en yürekli asker Sultan Selahaddin'in mezarı önündeyim. Majeste Sultan Abdülhamid'e konukseverliği için teşekkür ederim. Majeste Sultan ve Halifesi olduğu dünyanın her yerindeki 300 milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatorluğu onların en iyi dostudur"* (Özakıncı, 2007:133; Ortaylı, 1983:67). Bu konuşma, yaldızlı kâğıtlara basılarak çoğaltılmış ve kâğıtlarda II. Wilhelm'in *"İslam dostu ve koruyucusu Hacı Wilhelm"* olduğu belirtilmiştir (Stoddord, 2003:

69). Ayrıca kanaat önderleri, şeyhler, eşraf ve imamlar vasıtasıyla onun gizli Müslüman olduğu yayılmaya çalışılmıştır (Çolak, 2015:437). Öte yandan Avusturya Velihtı Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saray Bosna'yı ziyareti sırasında Sırp Principle tarafından öldürülmesiyle I. Dünya Savaşının kıvılcımları atılmıştır. Nitekim Avusturya-Macaristan 28 Haziran 1914'te Sırbistan'a savaş açmış, Almanya da 1 Ağustos 1914'te Avusturya-Macaristan'ın yanında, Rusya da Sırbistan'ın yanında savaşa girmiştir.

Diğer yandan, başta Yunanistan olmak üzere Balkan Devletlerinin donanmalarını güçlendirmeye çalışmaları üzerine yeni gelişen savaş teknolojisine paralel olarak Osmanlı Devleti denizlerde daha hızlı ve yeni teknoloji ile donatılmış olan dretnot alımına hız vermiştir. İlk olarak Almanya'dan Goeben'in benzeri Moltke'yi almak istemiş ancak fiyatının yüksek olması nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememiştir. 1911'de İngiliz Armstrong ve Vickers Şirketi ile yeni bir dretnot yapımı konusunda antlaşmaya varmıştır (Kocatürk, 2011:463-465). Halktan toplanan paralar ile 1914'te iki dretnot ve bir denizaltı siparişi daha verilmiştir (Çolak, 2015: 437). Ancak İngiltere, 3 Ağustos'ta kendisine sipariş edilen *Sultan Osman* ve *Reşadiye* gemilerine el koyarak bunu Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir (Kocatürk, 2011:463-465).

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girmesine neden olacak gelişmeler yaşanmaktadır. İtalya'nın Messina Limanından yakıt alan iki gemi Almanya'dan aldığı ani bir emirle İstanbul'a doğru hareket etmiştir. 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazına giren iki gemi 11 Ağustos 1914'te Enver Paşa'nın izniyle Boğaz'dan geçerek Marmara'ya girmiştir. Gemilerin gelişleri büyük sorun olmuş ve bu sorun, Halil Bey'in önerisiyle, yani gemilerin satın alınmasıyla son bulmuştur. 16 Ağustos'ta yapılan bir törenle Amiral Souchon Osmanlı Donanma Komutanlığına atanmıştır. Gemilere Midilli ve Yavuz Sultan Selim isimleri verilmiştir (BOA, HR.SYS. 2288:1). Daha sonra Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e açılan Osmanlı Donanması, 29 Ekim'de Rus limanlarını bombalamıştır. Rusya, 1 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğuna harp ilan etmiş (Bardakçı, 2018:132-134) ve Osmanlı Devleti 'de 23 Kasım 1914'te törenle Cihad-ı Ekber ilan edilerek savaşa girdiğini İslam Dünyasına duyurmuştur (Savru, ty:769). Cihadın amacı, 19-20 milyon Rus, 15 milyon Fransız, 70 milyona yakın da Hindistan'da olmak üzere 140 milyondan fazla Müslümanı esaretten kurtararak, İslam ülkelerine saldıran adı geçen ülkelere savaş açarak, Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmaktır (Çolak, 2015:437-438). Diğer bir amaç ise Almanların karşısında savaşa girmiş olan ülkelerin sömürgelerinde isyan çıkarmak ve onların sömürgeleriyle uğraşmalarını sağlayarak Almanya'nın savaşıacağı asker sayısını azaltmaktır.

Nitekim Cihadın uygulanabilmesi için Kafkasya'da Ruslara, Süveyş'te İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'nin cephe açması gerekmiştir. Osmanlı Devleti, kendi topraklarında Kafkas,

Kanal, Filistin-Suriye, Çanakkale, Irak ve Hicaz cephelerinde, topraklarının dışında Galiçya, Romanya ve Makedonya'da savaşmıştır (Savrun, ty:771). Ancak Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü politika izlemiştir.

KAFKAS CEPHESİ

Kafkas Cephesi Almanların Rusları Tannenberg Muharebesinde yenmesi, Batum ve Odesa çıkarmalarının gerçekleşmemesi, Köprüköy ve Azap Muharebelerinin Türk güçleri tarafından kazanılması, Rus istihbaratçılarının başarılı faaliyetleri sonucunda bölgede gergin bir ortamın olması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Türk ve Müslüman ahalinin isyan edeceklerinin düşünülmesi ve Ruslara karşı Kafkaslardaki Türklerin bağımsızlık mücadelesini desteklemek ve Berlin Antlaşması'yla kaybedilen toprakları geri almak ve Anadolu Türkleri ile Orta Asya'da bulunan Türkleri birleştirmek ve Doğu Anadolu'da Ermeni katliamını önlemek arzulanmıştır (Demirtaş, 2017:169).

I. Dünya Savaşı içerisinde Almanların yükünü biraz hafifletmek amacıyla Enver Paşa'nın girişimi sonucu, açılan Kafkas Cephesi, 1 Kasım 1914'te Rus ordularının Osmanlı sınırlarını geçmesiyle başlamıştır (Demirtaş, 2017:169-178). Kafkas Cephesi, Karadeniz'den Hemedan'a kadar geniş bir cephede “operatif” bir savaş olarak gerçekleşmiştir. Barış zamanında Kafkasya'da Rusların I., II., III. Kolorduları vardı (Aydemir, 1978:99).

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşına girdiğinde Kafkas Cephesinde savaşacak olan 3. Ordu; 3. Kolordudan, 9., 10. ve 11. Kolordudan oluşuyordu (Aydemir, 1978:98-99). 3. Orduyu Hasan İzzet Paşa ve Alman komutan Yarıbay Guse komuta etmiştir. Osmanlı Devleti Planlama ve ulaşımda yaşanan sıkıntılar nedeniyle savaşa hazırlıksız yakalanmıştır. 3. Ordu birlikleri, Elazığ-Muş-Van-Samsun arasında Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyile “kuş uçuşu 1250-1500 km mesafe içine dağılmıştır” (Aydemir, 1978:98). Bu mesafeler arasında gerçek anlamı ile yol denilebilecek bir şey yoktur. En yakın tren istasyonu Ulukışla istasyonudur. Ulukışla Erzurum arası 900 km ve o günün şartlarıyla yaklaşık bir aylık yoldu. Alman Genelkurmayının hesabına göre 3. Ordunun elinde 840 lokomotif ve 36.060 adet vagonun olması gerektiği idi. Ancak, bir metrelik demiryolu bulunmuyordu (Benazus, 2006:146-149).

Kafkas Cephesinde Savaşın Başlaması ve Sarıkamış Harekâtı

Enver Paşanın planı şu şekilde idi. “Planım, Ruslarla hemen iki misli faik (üstün) iki kolordu ile arkalarına düşerek, ricata mecbur etmek ve bu suretle XI. Kolordu ve Süvari fırkası ile takip olunan düşmanı karşılayıp, tamamıyla mahvetmekti. IX. Ve X. Kolordu muvaffakiyetle hareketi yaptı. Düşmana taarruz edildi. Fakat mağlup edilemedi” (Aydemir, 1978:3). 1 Kasım

1914'te Savaş Sarıkamış Bölgesinde de devam etmiştir. Nitekim Ruslar 20 Kasım'da Erzurum'a 50 km yakınındaki Köprüköy Mevkii'ni ele geçirmiştir. Rusların amacı Erzurum'u alarak Türk tehlikesini önlemektir. 9 Kasım'da Üçüncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın IX ve XI. Kolordu ile karşı taarruza geçmesi üzerine Ruslar Sarıkamış'a doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

23 Kasım'a kadar süren bu savaşta Ruslar 10.000 kayıp vermişlerdir. Osmanlı ordusunun kaybı ise 3070 esir, 2792 firar, 6012 şehit olmak üzere toplam 13.857 kişi civarında olmuştur. Geri çekilen Rus birliklerini coğrafyanın çetin şartlarının yanı sıra içerisinde bulunduğu pek çok sıkıntı nedeniyle büyük kayıplar veren Türk Ordusu geri çekilen Rusları takip etmek yerine daha elverişli bir arazide toplanmak ve Rus taarruzuna karşı koymak amacıyla lojistik destek almak ve hazırlanmak için geri çekilmiştir.

Ancak Enver Paşa geri çekilmeye karşıdır. Emri nettir. "*Geri çekilen Rusları, çekilme yollarını keserek tümüyle yok edecek şekilde şiddetle izleyerek yok ediniz ve Kars yönünde düşman toprağına giriniz*" (Kurat, 1966:32).

Ancak Hasan İzzet Paşa kış şartlarında hazırlıksız bir saldırıya karşıdır. O günkü şartlarda elde bulunan imkânsızlıklarla bulunan 150 bin askerin bir ay beslenemeyeceğinin farkında olan Enver Paşa hızlı davranılması taraftarıdır. Hasan İzzet Paşa eldeki topçu ve cephanesinin 2 -3 gün sürecek bir çarpışmada tükeneceğini ve cephane gönderilmesini istemiştir (Çülcü, 2005:10). Ancak Enver Paşa'nın isteklerine karşı ilgisiz kalan komutanlar ya görevden alınmış ya da başka görevlere atanmıştır. Nitekim Enver Paşa harekât için isteksiz bulunduğu Ziya Paşa'nın yerine "*...Rütbem düzeltilerek bu saldırının uygulanması bana verilirse ben bu işi yaparım*" (Müderrişoğlu, 2015:173) diyen sınıf arkadaşı (Sönmez ve Yıldız, 2008:109). Hafız Hakkı'yı atamıştır.

Dokuzuncu Kolordu Komutanlığı'na Giresunlu Ali Paşa, On birinci Kolordu Komutanlığı'na Abdülkerim Paşa atanmıştır. Kuşatma harekâtında etkisiz olan Ruslara karşı Enver Paşa çevresinin de etkisiyle Almanya'nın Tannenberg'de yaptığı gibi bir kuşatma harekâtı düşünmüştür (Tutar vd, 2011:27). Nitekim 22 Aralık'ta doğu cephesinde Rus kuvvetlerini bir kuşatma ile imha etmeyi düşünen Enver Paşa taarruz hazırlıklarını yerinde incelemek için 14 Aralık'ta Köprüköy'e Alman Kurmayları ile gelmiştir. Kafasındaki plan On birinci kolordu merkezden Rusları oyalarken, Dokuzuncu ve Onuncu kolordu dağlar üzerinden geçerek Rusları yandan ve arkadan çevirecek sonra ise üçüncü kolordu ile Kars'a girmektir (Tutar vd, 2011:27). Bu plan üzerinde uzun bir çalışma yapan Hafız Hakkı planı rahatlıkla uygulayabileceğini söylemiştir (Sönmez ve Yıldız, 2008:116-121). Savaş öncesi bölgede Türk askeri sayısı 127074 idi (Benazus, 2006: 8).

Tablo 1. Sarıkamış Harekâtı Öncesi ve Sonrasında Türk Ordusunun Mevcudu ve Kayıpları

	22.12.1914	18.01.1915	Kayıpların Sayısı
	Asker Sayısı	Asker Sayısı	
IX. Kolordu	36.784	-	36.784
X. Kolordu	48.943	2.200	46.743
XI. Kolordu	27.019	5.200	21.819
II. Süvari Tümeni	5.428	1.500	3.928
Toplam	118.174	8.900	109.274

Mareşal Fevzi Çakmak'a göre Hafız Hakkı başarılı olamazdı. Mesafe uzaktı. Ayrıca Dokuzuncu ve Onuncu Kolorduya verilen sahra topraklarının merkezde kalması ve On birinci Kolordu'nun bunları kullanması uygundu. Ancak böyle yapılmadı ve On birinci Kolordu merkezde yalnız bırakıldı (Tetik vd., 2005:47). Pasif olan Hasan İzzet Paşa'nın yerine komutayı üstlenen Enver Paşa ve Onuncu Kolordu Komutanlığı'na atanan Hafız Hakkı Paşa, Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyle “*Ultra Aktif*” idi (Aydemir, 1978:120). Fevzi Paşa'ya göre olması gereken ikisinin ortası idi (Çakmak, 2005:48).

Onuncu Kolordu ile Sarıkamış Dağları ve Bardız Yaylası ve Oltu üzerinden Allahuekber Dağlarına çıkarak ve bu dağları aşarak Kars yoluna inecek olan Hafız Hakkı sonuçtan emin ve aşırı iyimserdi. Şerif Bey anılarında Hafız hakkı ile ilgili görüşleri şöyleydi. “*Hafız Hakkı Bey bu araziye bu iklimi zerre kadar bilmiyordu. Elinde sınırımız dışında kalan (Yani harekât icra edeceğimiz; Kafkasya'nın pek noksan, pek yanlış, pek aldatıcı ve Rus paftasından çıkarılmış 1/400.000 makyasında bir haritadan başka bir harita yoktu ve keşke bu harita hiç olmasaydı. Çünkü bir keçi izi bile olmayan dağlarda bu harita şoseler gösteriyordu. Hakkı Bey, mürettep bir Rus tugayını kafasında birkaç saat içinde eziyor, henüz dün gördüğü birliklere gece yürüyüşü yaptırıyor, cüret ve cesaretle dağları aşarak Kars'a ilerliyordu. Asıl bahtsızlık da şuydu ki; ne kimse ona nede o kendine 'Ya bu hesaplar yanlış çıkarsa?' diye sormuyordu. Maiyetindeki tecrübeli kimselerle ise hiç istişare etmiyordu*” (Aydemir, 1978:130).

20 Aralık'ta İd'in (Narman) batısında sınırdaki Türk taburları, Ruslarla çatışmaya başlamıştır (Çakmak, 2005:50). Nitekim 22 Aralık'ta Enver Paşa Dokuzuncu Kolordunun başında taarruz harekâtını başlatmıştır. Akşamdan başlayan tipi kimseye göz açtırmamıştır. Bu durumdan yararlanan Dokuzuncu ve Onuncu Kolordu birliklerinin Ruslara görünmeden ilerlemesini sağlamıştır. Hafız Hakkı Bey komutasındaki Onuncu Kolordu'ya bağlı birlikler Alahuekber Dağlarını aşmışlardır. Bu dağı geçmek zorunda kalan askerler Hafız Hakkı Bey'in

emriyle yüklerinin büyük bir kısmını atmak zorunda kalmışlar ve yolun uzaması büyük bir facianın yaşanmasına yol açmıştır. (Müderrişoğlu, 2015:256-257).

Sönmez'in deyimiyle, "22 Aralık'ta öldürmek için yola çıkan koca bir ordu yürüyüşüne ölmek için devam etmiştir" (Sönmez ve Yıldız, 2008:122). Erzurum Valisi Tahsin Bey'in ve yerel halkın büyük özveri ve çabalarına rağmen, Kar ve tipinin yanısıra kötü hava şartları ve ulaşım araçlarının yokluğu nedeniyle orduya yeterli erzak ve iâşe sağlanamamıştır (Sönmez ve Yıldız, 2008:120-150; Balcı, 2007:157).

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, 23 Aralık 1914'te X. Kolordu, Rusları Oltu'nun doğusuna atmayı başararak kasabayı ele geçirmiştir. Rus askerlerinden 1150 esir, 4 top, 5 makinalı tüfek ele geçirilmiştir (Çakmak, 2005:51). 23 Aralık'ta Türk birlikleri arasında üzücü bir olay gerçekleşmiştir. Kötü hava şartları nedeniyle birbirini göremeyen 31. ve 32. Tümenler, Narman bölgesinde birbirleriyle çatışmıştır (Aydemir, 1978:131; Çakmak, 2005:51). 24 Aralık'ta 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey emrindeki birliklerin dağlık arazide zorlu doğa şartları altında 30 km. yürüyüş yapmasını istemiş ve bunun sonucu olarak pek çok Türk askeri donmuştur. Ayrıca X. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Nasuhi Bey üstündeki evrak ve vesikalarla esir olmuş ve böylece harekât planı Rusların eline geçmiştir (Çakmak, 2005:52; Aydemir, 1978:131).

Öte yandan 25 Aralık'ta Vartanut-Bey Köy hattına X. Kolordu ile ulaşacağını söyleyen Hafız Hakkı Bey'i yalnız bırakmak istemeyen Enver Paşa 25 Aralık'ta 25. Tümenin Sarıkamış'a hareket etmesini emretmiştir (Balcı, 2007:18).

Bu sırada Rusların Sarıkamış'ta iki drujin taburu bulunuyordu. Ayrıca 2000 yeni askere ilaveten 120 subay alayı ve 16 mitralyözü Rus Komutan Mizloyevski Bardız (Şenkaya, Gaziler Köyü) yönüne gönderilmiştir. Enver Paşa ilk taarruz emrini verdiği zaman Türk ordusunun karşısında bu birlikler bulunuyordu (Çakmak, 2005:53). 26 Aralık gecesi yapılan hücumda 29. Tümen'e bağlı birlikler Sarıkamış'ın üst bölgesine girmeyi başaran Türk birlikleri zafere ulaşmak üzere idi. Ancak uzun yürüyüşler, zorlu hava şartları ve açlıkla mücadele eden Türk askerileri yıpranmıştı. Buna rağmen Enver Paşa taarruz taraftarıydı. Ancak İhsan Paşa birliklerin yorgun olduğunu belirterek birliklerin dinlenmesini istemiştir. Enver Paşa bu isteğe karşı koyamayarak taarruzu durdurmuştur. Çakmak'a göre taarruzun durdurulması büyük bir hata olmuştur (Tutar vd., 2005:31). Nitekim Sarıkamış'ta Soğanlı Dağları'nda bekleyen birliklere yetişen 17. Tümen ve 29. Tümen'in askerleri aşırı soğuk ve şiddetli tipi yüzünden sabaha kadar donma sonucu var olan asker sayılarının yarısını kaybetmiştir (Tutar vd., 2005:33). 28 Aralık'ta X. Kolordunun asker sayısı 1000'i bulmamaktadır. Öte yandan bu

bekleyiş sırasında Rus askerlerine takviye kuvvet gelmiştir. Nitekim 29 Aralık'ta kuşatmak için yola çıkan Üçüncü Ordu kuşatılmaya başlanmıştır (Sönmez ve Yıldız, 2008:160).

Rus ordusunun taarruzu üzerine yenilginin mutlak olduğunu anlayan Enver Paşa 3 Ocak 1915'te cepheden ayrılarak Erzurum'a hareket etmiştir. Hafız Hakkı Paşa savaş alanından canını zor kurtarmıştır (Sönmez ve Yıldız, 2008:166).

Sarıkamış Felaketini Doğuran Nedenler

Sarıkamış cephesine katılmış olan ve anılarını yazan Ziya Paşa'ya göre Sarıkamış cephesinin kaybedilme sebepleri şöyledir:

1.Kış: Türkiye'nin en soğuk yerlerinden birisi olan Sarıkamış'ta özellikle kışın en yoğun yaşandığı aylardan Aralık ve Ocak'ta savaş kararı vermek gerçekten önemli bir karar olmuş ve düşmandan daha çok, Türk ve Rus askeri soğuk nedeniyle büyük kayıp vermiştir. Ordu'nun ihtiyacı için gönderilen ve içi kışlık giyecek, yiyecek ve askeri malzeme dolu olan Bahr-ı Ahmer, Mithat Paşa ve Bezmi Alem gemilerinin Karadeniz'de Ruslar tarafından batırılması (Baytın, 1946:62) ve yeterli demiryolu ve karayolu ve nakliye aracının bulunmaması cephedeki askerleri soğuk karşısında çaresiz bırakmıştır. Nitekim aralık ayının son haftasında bölgede ısı -36 dereceye kadar düşmüştür (Balcı, 2005:275). Öte yandan bu savaşta, Rus askerleri, kışın şartlarına genel olarak iyi hazırlanmışlardır. Rus askerlerinin üstlerinde kürk, yamçı ve kaşe çizmeleri ve büyük astragan kalpakları bulunuyordu (Tugaç, ty:17). Ne yazık ki kışın çok sert geçtiği, Türk ordusu Aralık 1914'te Soğanlı Dağlarını buzla kaplı arazide kar ve tipi altında üstlerinde sadece bir yağmurluk ve yazlık elbiseyle aşmak zorunda kalmıştır (Tugaç, ty:17). Kış şartları nedeniyle pek çok asker, köylü, donarak ölmüştür (Serhadoğlu, 2005:106-107). Kar, tipi ve soğuk Allahuekber dağlarında binlerce erimizin yanı sıra bazı ordu komutanlarının da donmasına neden olmuştur. Nitekim *"Türkler için tırnağımı kesmem"* diyen Feldman'ın ayağı kesilecek hale gelmiştir.

Ziya Paşa'nın anılarında çok fazla yer almasa da asker Anadolu insanına yayılan en bela tifüstür. Sarıkamış'ta da tifüs belası orduda yaygınlaşmıştır. Eksi otuz derecede açık havada, ormanlık arazide ya da ağaçlık bölgede aylarca yaşayan askerler hem yıkanamadan hem de çamaşırlarını aylarca yıkayamadan giymek zorunda kalmışlardır. Nitekim bazı askerler kıyafetlerini üç ay kadar değiştirmeden giymişlerdir (Sönmez ve Yıldız, 2008: 127-134). Bunun sonucu olarak askerler arasında Tifüs hızla yayılmıştır. Tifüs sadece askerler arasında değil, geniş kitlelere yayılmıştır. Nitekim Kafkas cephesinde ve Erzurum Devlet Hastanesinde nerdeyse tifüse yakalanmamış doktor yoktur (Sönmez ve Yıldız, 2008: 131). Salgın hastalıklar yüzünden kışlalar, okullar hatta samanlıklar ve ahırlar hastaneye çevrilmiştir (Sönmez ve Yıldız, 2008: 131). Ne yazık ki soğuk nedeniyle defnedilemeyen binlerce insan cesetleri ağaç

tomrukları gibi üst üste konarak şartların uygun olduğunda defnedilmeyi beklemek zorunda kalmıştır (Tonguç, 1999:33). Ziya Paşa anılarında sınıf arkadaşı olan ve savaşta birlikte görev yaptığı Enver ve Hafız Hakkı Paşalar hakkında okul yıllarında bir anısında güzel şeyler söylemektedir: “...İmtihana gireceğimiz günün evvelki akşamı 800 sayfalık bir kitabı ezberlercesine bildiğim halde “Ne fikir almışım. Bizi bir yerin tahkimine memur ederlerse ne yapabilirim “diye kendimi bir iskandil ettim. Baktım ki hiçbir şey yok. Yazıklar olsun. Bu kadar bin türlü malumat edindiğim halde bir şey bilmeyecek kadar acizim. Canım sıkıldı. Birincimiz olduğuna şüphe etmediğim Hafız Hakkı’ya gittim. “Yarın imtihana gireceğiz. İstihkam dersini de hocamız kadar belki daha fazla biliyorsun. Söyle bakalım seni bir mevziin tahkimine memur etseler bu işin hakkından gelebilir misin?” Hafız Hakkı gözünü kapadı. Bir 20 saniye kadar düşündü ve cevap verdi. ‘Acz içinde olduğunu görüyorum’ dedi”. (Ziya paşanın anıları) Ancak daha sonra bu fikirleri çeşitli nedenlerden değişmiştir. Enver Paşa tarihimizde vatan perver kişiliğinden kimsenin şüphe duymaması gereken bir kişidir. Gerek kültürel gerekse askeri açıdan pek çok önemli şeyler yapmıştır.

2. Enver Paşa’nın yaptığı önemli şeylerden birisi de Balkan Harbi döneminde siyasete karışan askerlerin politikadan uzaklaştırmasıdır (Bardakçı, 2018:123; Aydemir, 1978:107, Çakmak. 2005:52). Nitekim Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinde önemli rol oynayanlardan birisi olan Enver Paşa’yı tanıyanların ortak kanısı şöyledir: Enver Paşa iyi asker, iyi bir subay, iyi bir eş, iyi bir evlat, çalışkan, dürüst, korku nedir bilmez, müstesna bir kahraman. Askerliğin gerektirdiği her türlü meziyete sahip ve atak bir insan, ancak deneyimsiz ve hayal ölçülerinin sınırlarında kaldığıdır. Köprülü Şerif Bey ise Enver Paşa’yı kitabını yazdığı dönemin de etkisiyle yerden yere vurmıştır. Şerif Bey’e göre Enver Paşa, karşı düşünceye itibar etmez, emsalsiz şahsi cesarete sahip olmasına rağmen kendisinden başkasına itibar etmez, cahil ve ihtilal tiryakisidir (Bardakçı, 2018:24-25). Sarıkamış Felaketinin sebeplerini sıralarken Enver Paşa’nın tecrübesizliğine vurgu yapmıştır. Yaptığı yanlışları şu şekilde sıralamıştır: “Komutayı ele aldıktan sonra birlikleri birbirine bağlayacak hareket birliğini sağlayacak emirleri pek seyrek vermiştir. Ordu komutanlığını firka komutanlığına çevirmiştir. Kolordu ve firka komutanlarını boşa çıkarmıştır. Tüm birliklere emir verip maiyetindekileri kontrol veya irtibat subayı olarak görevlendireceği yerde, alayları ayrı ayrı emirlerle bizzat sevk ve idare etmiştir. Bir Alay bozulduktan sonra aynı görevi öbür Alay’a vermiş, böylece başka alayların da tepelenmesine neden olmuştur. Kışı, birliklerin durumunu düşünmeksizin, düşmanı da hiçe sayarak hemen Sarıkamış’ı alabileceği kanaatini besleyen Enver Paşa, işin kolay olmadığını,

planlarının suya düştüğünü gördükçe, sinirlenmeye başlamış, âdeta ne yapacağını şaşırmıştır” (Önal, 2005:123-127).

3. Ziya Paşa göre Hafız Hakkı Paşa'nın tecrübesizliği nedeniyle 10'uncu Kolorduyu Allahüekber Dağları'nda mahvetmiş Sarıkamış'a zamanında yetişememiştir.

4. Subaylar: Ziya Paşa'ya göre Teğmeninden kolordu komutanına kadar subaylarımızda görev aşkı yoktu. Türk subayları işlerine yeterine sahip çıkmadıkları gibi ötelemektedirler.

5. Ziya Paşaya göre, Erlerimizin maneviyatları kırılmış komutanlarına güvenleri kalmamıştır. Ona göre ağır kış şartlarında aç, çıplak, uzun ve çetin yürüyüşlerle yorulmuş insanlar başka bir duyguya sahip olamazlardı. Nitekim Bardız'a birlikler geldikten sonra askerlerin açlığı ve donarak ölmesiyle ilgilenen kıta komutanı pek azdı.

6. Ziya Paşaya göre, Sarıkamış bölgesinin ormanlık oluşu harekâtın görünmesini engellemiştir. Ona göre kışı saymazsak suç genelleşiyor ve sorumluluğun en büyüğü Başkomutan vekili Enver Paşa'ya ait oluyordu. Düşmanı tanımak, kışa, bölgenin durumuna göre hazırlanmak, tedbirler almak onun göreviydi. Ziya Paşa'ya göre Enver Paşa askerimizi anlamamış, ordumuzu tanımamıştı. Ziya Paşa'ya göre, 14-12-1914 günü Sarıkamış alınabilirdi. Çünkü 13 Kânunuevvel (Aralık) akşamı 28'inci Fırka [Tümen] Sarıkamış'a gelmişti. Ve burada Osmanlı Devleti'nin üç fırkası bulunuyordu. Rusların ise kuvveti Türklere azdı. Takviye birlikleri henüz gelmemişti.

Ona göre eğer 14 Aralık 1914 için genel bir emir çıkarılsa, bu emre göre fırka komutanları birliklerinin başında harekâtı sevk ve idare etselerdi, başkomutanlık karargâhı bir iki kurmay subayla yaveri fırkaları / kontrolle görevlendirilseydi, cepheden, Çiftememeler Tepesinden ve Sarıkamış'ın güney sırtlarından çevirme harekâtı yapılsaydı kimsenin burnu kanamadan Sarıkamış alınabilirdi.

7. Nitekim Ziya Paşaya göre, adi dağ topraklarının işe yaramaması önemli bir faktördü. Bunların menzilleri kısa ve etkileri azdı. Çerkezköy'ünü bile etkilememişti. 14 Aralıktan sonra fırsat kaçmıştı. Çünkü daha o günün akşamı düşman bizi çevirmeye başlamıştı. Ziya Paşa anılarında Sarıkamış Harekâtının yararlarını şöyle belirtmektedir: “ *Umulmadık bir mevsimde umulmadık yerlerden yaptığımız bu harekât Rusları telaşa düşürmüş ve onları bizim ordumuza büyük bir önem vermeye zorlamıştır. Bu nedenle harbin sonraki dönemlerinde Türk ordusunun üzerine büyük kuvvetlerle gelmek zorunda kalmıştır. Çar ailesinin önde gelen mensuplarından birinin bu Cephe Komutanlığı'na tayini, işin önemini açıkça göstermektedir. Hatta denebilir ki Sarıkamış Cephesi'nde karşımıza fazla kuvvet çıkarılmak, Çanakkale'de de müttefikleri durdurup Rusya'ya gidecek yardımları engellememiz Çarlığın devrilmesine ve Bolşevik ihtilalinin başarıya ulaşmasına etki etmiştir. Avrupa cephelerinde, üzerlerindeki Rus baskısı azalan Almanlar Polonya'yı kolayca istila etmişlerdir”*(Ziya Paşa'nın Anıları: 670).

Diğer yandan Ruslar, Kafkasya'daki Türk ve Müslüman nüfusun, sayıca kendilerinden ve Ermenilerden fazla olmasını tehlikeli görmüş, bunun için Doğu Cephesi'ne çok sayıda asker yığmışlar fakat burada asıl neden Bakû petrollerinin ellerinden çıkabileceği korkusudur.

SONUÇ

Bilindiği gibi, Kafkas ve Sarıkamış cephelerinin açılmasında Almanların baskısının yanı sıra Türk dünyası ile bağlantı kurmak ve daha önce kaybedilen toprakları geri almak ana etkenlerin başında yer almıştır.

I. Dünya Savaşı'na her açıdan hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti başta bulunan İttihat ve Terakki cemiyetinin üyeleri, özellikle Enver Bey'in etkisi ve girişimiyle kendisini savaşın içerisinde bulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti pek çok cephede savaşmıştır. Savaştığı cephelerden birisi de Kafkas Cephesi ve bu cephede Sarıkamış Harekâtıdır. Sarıkamış Harekâtı Almanların genel Blitzkrieg stratejisi üzerine geliştirilmiş baskın bir operasyon niteliği taşımaktadır. Harekâtın yapılacağı zamanda hava şartları ve arazi koşulları uygun değildi. Başta Enver Paşa'nın harp okulundan hocası olan Hasan İzzet Paşa olmak üzere bazı komutanlar harekâta karşı idiler. Ancak Enver Paşa ve Hafız Hakkı Paşa harekâtın yapılmasını çok istemişler ve harekâta karşı gelenleri etkisiz hale getirmişlerdir. 22 Aralık 1914'te başlayan harekât koordinesizlik, komutanların bölgeyi bilmemesi, askerin başta giyecek, yiyecek ihtiyacının karşılanmaması ve salgın hastalıklar sonucu faciaya dönüşmüştür. Sarıkamış harekâtında donarak ölen binlerce Türk gencine, savaşla birlikte hızla yayılan başta tifo, lekeli humma, kolera ve tifüs yüzünden binlerce Anadolu insanı ölmüş, binlercesi Ruslara esir olmuştur. Savaşın mağlubiyetle sonuçlanması üzerine başarısızlığın faturası Almanlar ve ordu komutanlarının bazılarının yanı sıra bazı siyasiler ve yazarlar tarafından Osmanlı Devleti'ne ve Enver Paşa'ya kesilmiştir. Araştırmadan elde ettiğimiz bulgulara göre savaş Osmanlı Devleti'nin kaybetmesinin nedenlerini şöyle değerlendirebiliriz.

- Savaş planının baskın olarak düşünülmesine rağmen ordu içerisindeki çeşitli nedenlerle gizliliğin kaybolması.
- Enver Paşa'nın büyük uğraş ve çabasına rağmen, X. ve XI. Kolordular arasında irtibatsızlıklar ile komutanlar arasında hareket birliği ve arzusunun olmaması.
- Keşif faaliyetinin yeterli olmaması nedeniyle arazi şartlarının dikkate alınmadan askerlerin sevk edilmeleri.
- Askerin ihtiyacı olan iâşe ve yiyecek ihtiyaçlarının yanı sıra lojistik desteğin yeteri kadar sağlanamaması.

Diğer yandan bu çalışmanın başlıca kaynağını oluşturan Ziya Paşa anılarında sınıf arkadaşı olan Enver ve Hafız Hakkı Paşa'yı okul yıllarındaki başarıları ve tavırlarını överken biraz da kendisinin istediği ordu komutanlığına getirilmemiş olmanın ve kendince hak ettiği davranış ve tutumu görmemesi nedeniyle eleştirmektedir. Nitekim savaşın kaybedilme sebeplerini kendince açıklarken Enver Paşa'yı mevsim şartlarını, ordunun içinde bulunduğu olumsuz şartları göz önünde bulundurmadan, emir vermekle suçlamıştır. Ayrıca daha da ileri giderek Enver Paşa'yı, bölgeyi, orduyu, düşman ordusunu tanımamak ve yeterli hazırlığı yapmamakla suçlamıştır.

Vatan için canlarını feda eden subayları *“Teğmeninden kolordu komutanına kadar subaylarımızda görev aşkı yoktu. Namus, şeref ve izzet-i nefis duyguları noksandı”* diyerek, haksız bir genelleme yapmıştır. Vatanı için kahramanca ölen pek çok şehidi görmezlikten gelmiştir.

Nitekim Sarıkamış Harekâtı'nın kaybedilmesi üzerine Rus ordusu Kafkaslarda üstünlüğü ele geçirmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türk ordusunda dayanışma ve direnme hat safhada olmuştur. Bu anlayış daha sonra Millî Mücadeleye geniş ölçüde yansımıştır.

Extended Abstract A short summary of the memoirs of Brigadier General Ziya Yer Gök Pasha, which date back to 1950 and contain one thousand eight hundred pages, was published for the first time by retired teacher Osman İlker (İlker, 1992). I met Mr. İlker for the first time in a local newspaper published in Aydın, where we were co-authors. Our friendship developed over time. Mr. Osman gave me Ziya Pasha's memoirs, written in his own handwriting and including very good drawings, to publish them as a historian. I informed him that permission should be obtained from his family for the publication of the memoirs. We went to Balıkesir to obtain permission from Dr. Nurullah Yergök, the son of Ziya Yergök Pasha, and on June 21, 2001, we obtained the necessary permission from him. Ziya Pasha's memoirs were different from other memoirs in many respects. In his memoirs, Ziya Pasha looked at the events and situations he personally experienced through the eyes of a historian, soldier, sociologist and literary critic, and analyzed the geography in which the events took place and the social and cultural structures of the people living in this geography by describing them well. When we received the memoirs, on the one hand, we tried to transfer them to the computer and turn them into a Word document. On the other hand, we tried to compare the facts and events mentioned in the memoirs with other memoirs and publications. However, a long time passed while we were doing this. Later, these memoirs were published by Mr. Sami Önal (Önal, 2005). I congratulate the late Mr. Sami Önal (may his soul rest in heaven). When I learned that the memoirs had been published for the first time, I experienced two different emotions at once. I had missed the memoirs that I had prepared for

publication with a long effort and labor by not publishing them on time. In other words, I was very sad that the memoirs exploded in my hands. On the other hand, I was very happy that the memoirs were published and published in large numbers, although no one except a few people were aware of my work. On August 3, 1914, when the Ottoman Empire declared mobilization, Ziya Pasha moved to Erzurum's Gez village with the 83rd Regiment, of which he was the Regiment Commander, and in November 1914 he moved towards Allahuekber Mountains with his troops. The Sarıkamış Operation, which took place between December 22, 1914 and January 05, 1915, in which Ziya Pasha was also involved, has been one of the most discussed fronts in the First World War with its time of execution, military logistics and military tactics. Most of the officers who participated in the war, especially Ziya Bey, emphasized that the attack plan prepared by Hafız Hakkı Bey and approved by Enver Pasha was very successful on paper but incomplete in practice. Hüsamettin Tugac, who participated in the war and was captured by the Russians, emphasized that they expected victory at the beginning of the war, but after they were captured and saw the war preparations of the Russians, defeat was inevitable. In his memoirs, Ziya Pasha divided the Sarıkamış operation into three periods: mobilization, Hasan Pasha's army command and Enver Pasha's period. Ziya Pasha, who found Hasan İzzet Pasha's work positive during the mobilization, found Enver Pasha, who was his classmate and who could not appoint him as the army commander, unsuccessful and blamed him with the effect of this frustration. In his memoirs, Ziya Pasha briefly summarized the reasons for the Sarıkamış defeat under the following subheadings. These are: bad seasonal conditions, inexperience of Enver Pasha and Hafız Hakkı Pasha, attitudes and behaviors of the officers and their inadequacies, demoralization of the soldiers, the region being forested, trying to take the Circassian village with bayonets without destroying it with cannons, and the ineffectiveness of the mountain cannons. Our aim in this study is to reveal the Sarıkamış operation between December 22, 1914 and January 5, 1914 by comparing the memories of Ziya Pasha, who participated in the war, with other memories and works of that period. Scanning Model was used in the study. In addition, descriptive analysis was made by analyzing the documents obtained through Document Analysis. The findings obtained in the study are presented by comparing them.

A short summary of the memoirs of Brigadier General Ziya Yer Gök Pasha, which date back to 1950 and contain one thousand eight hundred pages, was published for the first time by retired teacher Osman İlker (İlker, 1992). I met Mr. İlker for the first time in a local newspaper published in Aydın, where we were co-authors. Our friendship developed over time. Mr. Osman gave me Ziya Pasha's memoirs, written in his own handwriting and including very good drawings, to publish them as a historian. I informed him that permission should be obtained from his family for the publication of the memoirs. We went to Balıkesir to obtain permission

from Dr. Nurullah Yergök, the son of Ziya Yergök Pasha, and on June 21, 2001, we obtained the necessary permission from him.

Ziya Pasha's memoirs were different from other memoirs in many respects. In his memoirs, Ziya Pasha looked at the events and situations he personally experienced through the eyes of a historian, soldier, sociologist and literary critic, and analyzed the geography in which the events took place and the social and cultural structures of the people living in this geography by describing them well. When we received the memoirs, on the one hand, we tried to transfer them to the computer and turn them into a Word document. On the other hand, we tried to compare the facts and events mentioned in the memoirs with other memoirs and publications. However, a long time passed while we were doing this. Later, these memoirs were published by Mr. Sami Önal (Önal, 2005). I congratulate the late Mr. Sami Önal (may his soul rest in heaven). When I learned that the memoirs had been published for the first time, I experienced two different emotions at once. I had missed the memoirs that I had prepared for publication with a long effort and labor by not publishing them on time. In other words, I was very sad that the memoirs exploded in my hands. On the other hand, I was very happy that the memoirs were published and published in large numbers, although no one except a few people were aware of my work. On August 3, 1914, when the Ottoman Empire declared mobilization, Ziya Pasha moved to Erzurum's Gez village with the 83rd Regiment, of which he was the Regiment Commander, and in November 1914 he moved towards Allahuekber Mountains with his troops. The Sarıkamış Operation, which took place between December 22, 1914 and January 05, 1915, in which Ziya Pasha was also involved, has been one of the most discussed fronts in the First World War with its time of execution, military logistics and military tactics.

Most of the officers who participated in the war, especially Ziya Bey, emphasized that the attack plan prepared by Hafız Hakkı Bey and approved by Enver Pasha was very successful on paper but incomplete in practice. Hüsametdin Tugac, who participated in the war and was captured by the Russians, emphasized that they expected victory at the beginning of the war, but after they were captured and saw the war preparations of the Russians, defeat was inevitable.

In his memoirs, Ziya Pasha divided the Sarıkamış operation into three periods: mobilization, Hasan Pasha's army command and Enver Pasha's period. Ziya Pasha, who found Hasan İzzet Pasha's work positive during the mobilization, found Enver Pasha, who was his classmate and who could not appoint him as the army commander, unsuccessful and blamed him with the effect of this frustration. In his memoirs, Ziya Pasha briefly summarized the reasons for the Sarıkamış defeat under the following subheadings.

These are: bad seasonal conditions, inexperience of Enver Pasha and Hafız Hakkı Pasha, attitudes and behaviors of the officers and their inadequacies, demoralization of the soldiers, the region being forested, trying to take the Circassian village with bayonets without destroying it with cannons, and the ineffectiveness of the mountain cannons. Our aim in this study is to reveal the Sarıkamış operation between December 22, 1914 and January 5, 1914 by comparing the memories of Ziya Pasha, who participated in the war, with other memories and works of that period.

Scanning Model was used in the study. In addition, descriptive analysis was made by analyzing the documents obtained through Document Analysis. The findings obtained in the study are presented by comparing them.

KAYNAKÇA

- Aybars, E. (2015), “Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı’na Girişi ve Sonuçları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu** (16-18 Ekim 2014) (Editörler: Mustafa Daş, Türkmen Törel vd.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını.
- Aydemir, Ş., S.(1978), **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1914-1922)**, c. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Balcı, R. (2005), **Tarihin Sarıkamış Duruşması**, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul.
- Balcı, R. (2007), **Sarıkamış Yolun Sonu**, 3. Basım, Babıali Kültür Yayınları,, No: 107, İstanbul.
- Bardakçı, M. (2018), **Enver**, 2. Basım: Mart 2018, İş Bankası Yay, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, (HR. SYS.), Dosya No: 2288, Gömlek No: 1 (İtalya Büyük Elçisi Nabi Bey’in, İtalyan Basını Üzerine Haftalık Raporu, 17 Ağustos 1914).
- Baytın, A. (1946), **İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29.Tümen 3.Alay Sancağı Hatıralar**, Vakıf Basımevi, İstanbul.
- Bayur, Y., H. (1991), **Türk İnkılap Tarihi, Fikir Cereyanları, İnkılap Hareketleri, İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması**, C:II, K: IV, TTK Basımevi, Ankara.
- Benazus, H. (2006), **Sarıkamış Faciası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Birinci, A. (1998), “*Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 41.
- Churcill, W. (2007), **The World Crisis 1911-1918**, Penguin Books, Basım yeri yok.
- Çolak, M. (2006), **Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Çolak M. (2015), “Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden Beklentileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu (16-18 Ekim 2014)** (Editörler: Mustafa Daş, Türkmen Törel vd.), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Çukurova, B. (1999), “*Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, VI/23.

Demirtaş, B. (2017), “*Tarih Yazımında Hatırat ve Günlüklerin Yeri ve I. Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi Örneği*”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 1., ss.165-182.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2013), **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, İstanbul.

Erdaş, S. (2015), Hatıralar Işığında Kafkas Cephesi’nde Yaşanan Temel Sorunlar ve Gözlemler, **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara.

Kocatürk, Ö. (2011), **Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler (1911-1912)**, C: 1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Kurat, A., N. (1966), **Birinci Dünya Savaşında Türkiye’de bulunan Alman Generallerin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Carr, E.,H. (1980), *Tarih Nedir?* Birikim Yayınları, İstanbul.

Çakmak, F. (2005), **Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi Harekâtı**, (Yayına Hazırlayan Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven ve Serdar Demirtaş), Genel Kurmay Basımevi, Ankara.

Müderrişoğlu, A. (2015), **Sarıkamış Dramı**, Cilt:1, 2. Basım, Kaştaş Yayınları, İstanbul.

Oğuz, B. (1983), **Yüzyıllar Boyunca Almanya Gerçeği ve Türkler**, İstanbul.

Olgun, İbrahim (1972), Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı. **Türk Dili XXV/246**

Ortaylı, İ. (2018), **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1983), **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Özakıncı, C. (2007), **Türkiye’nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı**, 10. Baskı, Otopsi Yayınları, İstanbul.

Özdemir, E. (1972), Anı ve Anı Dilimiz Üzerine. **Türk Dili XXV/246**.

Öztürk, Adil, Adnan ve Çetin, Necat (2018), Harp Edebiyatımızda Hatıraların Önemi ve Torbalı’dan Kıbrıs Barış Harekâtına Katılan Askerlerin Hatıralarından Örnekler, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu: Türk Harp Edebiyatı**, 1-3 Kasım 2013, Çankırı.

Safran, M., Köksal, H. (2006), “**Tarih Öğretiminde Yazılı Kanıtların Kullanılması**”, Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler, Editör: Mustafa Safran, Gazi Kitabevi, Ankara.

Savrun, E. (TY), Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti Üzerindeki Çıkar Çatışmaları: Türk Bağımsızlığına Giden Yol, DEÜ, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu.

Serhadoğlu, M.R. (2005), **Savaşçı Doktorun İzinde, Kırım, Sarıkamış, Esaret Yılları ve Kurtuluş Savaşı**, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Sönmez, B., Yıldız R. (2008), **Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış**, 6. Baskı, İkarus Yay., İstanbul.

Stoddord, P. H. (2003), **Teşkilat-ı Mahsusa**, 3. Baskı, Arma Yay., İstanbul.

Tugac, H. (TY), **Bir Neslin Dramı Kafkas Cephesinden, Çarlık Rusya’sından Tutsaklık Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

Tutar, H., Öğün, T., Kapu, H., Erdoğan, H. ve Küçük E. (2011), **Türk Halkının Sarıkamış Algısı**, Serhat Kalkınma Ajansı, Kars.

I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı (1999), C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.